

↳ *Borbély
Szilárd*

A kéziratok hasznáról és káráról

*Konkrétabban
Csokonairól*

A kéziratok sok mindenről vallanak. Köztük olyanok dolgokról is, amelyek sokáig senkinek nem tűnnek fel. A kinyomtatott szövegek élnek a maguk életét, elszakadnak a kéziratoktól, ahogy a szerző élete is elszakad az író egykori, valóságos életétől. Újabban elterjedt az a vélemény, miszerint a szerzőt az olvasók alkotják meg, a szövegben csak az olvasó terpeszkedik el, kiszorítja onnan a teremtő zsenit, aki pedig mindent tud és sokkal jobban. Sokáig így tudtuk. De aztán kiderült, hogy a szerző se nem teremtő, se nem mindentudó, és a legkevésbé se a szöveg ura, hanem egy nagy mafla, egész pontosan egy nagy rakás fikció, vagy finomabban szólva konstrukció, az irodalomtörténészek garázsában összedobott tákolmány, bontott alkatrészből, szövegdarabokból, intertextusokból, kulturális lim-lomból összebarkácsolts ködkép csupán a kedély láthatárán. Ne tulajdonítsunk neki sokat, és főként ne dőljünk be a kultuszok körül serénykedő haszonlesőknek, legyenek azok jámbor filozofok vagy véres szájú politikusok, akik Pilinszky- vagy Weöres Sanyika-versekkel akarnak háborúra, gyűlöletre, diszkriminációra uszítani. (Nehéz lesz, valljuk be, sokkal inkább Petőfivel vagy Adyval kellene nekik próbálkozni, de még inkább Wass Alberttel vagy Erdélyi Józseffel.) Vagy épp Csokonai-citátumokkal kívánnák az Unióellenes közhangulatot tovább korbácsolni. Na, itt már lehetne némi fogást keresni...

A szerző kollektív alkotás, akár az istenek vagy a szentek. Mint manapság is a sztárokról alkotott és szigorúan a nyilvánosságnak szánt imázs, arculat, márkanev, úgy csinálták meg, barkácsolták össze a szerzőt is a 19. században. Aztán itt maradt, mint a rozsdáövezet a külvárosokban. A sok iszonyatos vasszerkezet, csörlők, sínen daruk, lásd például Ózd vagy Miskolc. Miközben a tőke átköltözött a hájtekbe, szétdobták az ipartelepeket a zöldövezetbe, mert környezetbarát a technológia, meg egyébként is online van mindenki éjjel-nappal. Az író esendő élete pedig még mindig a valóság nevű közegbe van beletapadva, az úgynevezett életrajzba, amelyben testek vannak, színhelyek és helyszínek, szerelmek és betegségek, örültség és szifilisz, kávéházak és külváros, meg más izék, amelyek már nincsenek rég sehol se, mert minden virtuális. Az irodalom felszívódott, de a tankönyvekben az író még be van betonozva, mint maffiafilmekben a lúzerek, vagyis a nemzeti írók, akikről nem lehet tudni semmi bizonyo-

sat, hiszen itt is híresztelések, pletykák, elbeszélések, feltevések állnak csupán rendelkezésre.

Az írás, a nyelv intézmény, míg az ember mindig alkalmazó. Ezért itt tátong egy rettenetes szakadék, amely az európai kultúra egyik nagy traumája. A traumát kezelni próbálta az írás szakralizálásával, az Isteni Autor, a Nagy Szerző fiktív szerzői felhatalmazásával, de a kísérlet csak elmélyítette a sebet és súlyosbította a traumát. Az írást körülvevő titkok és frusztrációk mélyén ez a rosszul kezelt, mert kezelhetetlen trauma mérgekedik tovább. A dolgot magát, mint mindent, amitől az európai kultúra szenved, nyilvánvalóan még a görögök szúrták el, amikor a tudás hagyományozásának korábbi kollektív rendjét az egyéni írás szerzői névhez kötésével megtörték. Szókratész még nem véletlenül nem írta ki könyveket. Az igazi bölcsek nem írtak, az egyéni írás botrányos és közösségellenes, felforgató dolog. A görögök gyakorlatilag a kritikai kiadások felfedezésével állandósították a vitát. A két alak, a szerző és az író között meg lehet látni a hasadást, a távolságot, amely persze nem jelent semmi abszolút bizonyosságot, mert mindvégig eldönthetetlen marad, hogy a valóságban milyen is volt az ember, ám a gyanakvás által mégis láthatóvá válik a homlokzat mögött sok-sok apró vonás, amelyet a kultusz és a szerzői imázs építői megpróbáltak elrejteni, álcázni, letakarni, láthatatlanná tenni. Nem hihetjük, valójában sosem áltathatjuk magunkat azzal, hogy a valóságos embert az ő maga valóságában megpillanthatjuk, hisz a valóság is épp úgy konstrukció, mint a szerző, pontosabban a szövegek szerzői elvű olvasása által a kollektíven megteremtett szerzői imázs.

Petőfi Sándor furapók volt, nem vitás. Margócsy István írásaiban egészen másnak látszik, mint ahogy gyerekkoromban a tanító bácsi vagy Aczél György utalt rá néha marginálisan. Korábban Révai sem hajszálpontosan annak a Petőfinak a verseire csápol az ötvenes évek forradalmian optimista és derűs március 15-ei felvonulásain, amire Csengey Dénes 1989-ben. Ebbe nem mennék most bele, de meglepő élességgel látott meg 1943-ban egy naplójegyzetében Márai egy másik, esendőbb és dísztelenebb Petőfi-arcot. Ehhez kellett a talán már akkor is elvesztett háború, egy szétesett ország, és egy kultúra és egy hagyomány már a horizonton látható berekesztődése:

Illyés Gyula „Petőfi”-je nem győz meg arról, hogy Petőfi nem volt legalább olyan mértékben hiú és becsúgyó, mint költő és forradalmár. Beteges gögje, türelmetlen hiúsága, rossz modora, nyegle és hányaveti türelmetlensége, féktelen önbecsülése; minden valóság, akárhogyan mentegeti is Illyés. A korabeli társadalom jogosan érezte a lángészben, a világirodalom egyik legnagyobb költőjében a hiú, gyöngé, beteg lelkű és veszedelmesen önző embert. Ezek a nagy önzők természetesen vérpadra is lépnek, ha így megvédhetik hiúságukat... ezt tette, akarva, nem akaratlan, Petőfi is, aki, mint minden krakéler, igazában gyáva ember volt.

Ez a reánk maradt „hiteles daguerrotip” egyik arcéle. A másik: Petőfi, aki a „Pusztán télen”-t, a „Tündéralom” és a „Szeptember végén” című verseket írta; s a többit mind, amit írt, az egészet.

A féltékenységben, mellyel a lányos, piruló Jókai ellen fordul, mikor az a marcona Laborfalvy Róza öklei közé esik: sok az öntudatlan, lappangó homoszexuális elem.

Természetesen Csokonai sem az volt, nem olyan, amilyenek a róla szóló mítoszok és irodalomtörténeti osztályozások mondják. De már persze sose fogjuk megtudni, hogy milyen volt. Nincs egyetlen hangfelvétel sem, hogyan beszélt. Kazinczy azt mondja, hogy selyp volt, franciásan ejtette az r-t. Hogy ez allűr lehetett, vagy raccsolt, nem derül ki. Szétszórt volt, hányave-ti és szélhámos is, de kéziratai mégis gondosságról árulkodnak. Életformája emlékeztethet némiképp Szabó Lőrincére, az állandó helyváltoztatást azonban nem az ihlet, a lélek munkára fogása indokolta, hanem egyszerűen a hideg és az éhség. Laptop és notebook hiányában azonban a papírjai lazán szét voltak szórva a Nagyvárad–Debrecen–Miskolc–Pest–Bicske–Komárom–Kaposvár–Nagybajom–Csurgó-vonalon. Ez adott mindenképp némi utólagos filológiai munkát jelentő művészi összetettséget a kéziratok rétegződésének. A világ azonban akkor is működött, ma már szinte el se lehet hinni, óra, mobiltelefon, egyáltalán telefon és GPS nélkül is találkoztak az emberek egymással, kétségkívül beszélgettek, és még a posta is előbb-utóbb megtalálta a címzetteket. Vagy ha nem találta meg, azok a levelek szerencsésen és megnyugtató módon elvesztek. Legalább nem rontják a statisztikát. A valóság egészen más volt. Mert akkor is volt valóság, de nem olyan volt, mint most. A valóság története nem azonos a világ, a dolgok és az emberek történetével. A valóság az, amit nem lehet megismerni. A *Ding an sich*, vagyis magáért való, megismerhetetlen. Csak a szöveg megismerhető. Vagy még az sem?

A valóság létezik, de megismerhetetlen. Weilt idézve Pilinszky hangján, kicsit torzítva: „A világ létezik, rossz, irreális és abszurd. A valóság [Isten] *nem létezik*, jó és reális.” Vagy megismerhető, de akkor az már nem a valóság. Hanem valami más. A valóságban sokféle világok laknak, ahogy a világokban is többféle valóság foglal helyet, és ezekről tudunk csak halvány feltevésekkel élni. Csak világok vannak, amelyekről tudomást szerezhetünk. A kéziratok nagy segítséget jelentenek ehhez. A valóság is többes számban használható, hiszen ami tegnap valóság volt, ma már nem az. Az egykor létezett valóságok is megismerhetetlenek. Csokonai életének világa is valóságokból áll, amelyet másként láttak barátai, ellenségei, pártfogói és így tovább. Nagyon izgalmasan alakult ez, a világok és a valóságok akkor hirtelen elváltak egymástól, amikor már nem volt meg maga a személy, amely átjárást biztosított közöttük. Amikor Csokonai meghalt, a világok és a valóságok között némi átrendeződés ment vége. Egy valóság, Csokonai teste megszűnt létezni. Ezzel egy világ is bezáródott, amelyből újabb és újabb kéziratok származtak. Ezeket a kéziratosokat pedig az a test, Csokonai teste, pontosabban keze, a toll interfészét közbeiktatva tett át festékanyagot felhordva a papírra. A papírmalmok számának megszaporodása ekkoriban már olcsóbbá tette a papírhoz való hozzáférést. De még mindig nagyon drága volt. Különösen ahhoz, hogy túl sokat használjon egy ember. A vécn sem volt még divat pocskólni; akkor még voltak alternatív megoldások. Az egy főre eső papírfogyasztásról nincsenek pontos adataink,

de oly mértékű grafománia, amit Kazinczy művelt, Csokonai számára anyagi okok miatt elképzelhetetlen volt. A lírikus alkailag ökolény, védi a környezetet, bár ez akkor így még nem volt szempont. Sűrít és ezzel papírt takarít meg. Csokonai kora épp az a korszak, amikor a kultúrahordozók tekintetében gyökeres váltás megy végbe: a papírpiaccon robbanás áll be, a nyomtatás és a képi sokszorosítás technológiája forradalmi újításokkal fejlődik, és a fajlagos költségek is hirtelen, egy generáción belül zuhannak le. A képi hordozók első nagy robbanása ez: a szöveg mellett megjelenik a kép, főként a metszet, de a fekete-fehér mellett a színes metszet is. Utólagos színezés persze, de azért mégis színes lesz a világ. Csokonai már számos képet láthatott olyan dolgokról, amelyeket sose fog látni. Amelyekről korábban csak szöveges leírás állhatott rendelkezésre. A *Rajna bukkánásait*, vagyis a Rajnán lévő vízesést versbe veszi, bár nem láthatta saját szemével. De vélhetően láthatta metszeten. Az addig döntően magánhasználatra szánt textuális emlékezést, a könyvek drágasága miatt, nem saját téka gyűjtése jelentette, a beépített memória kiterjesztéseként, vagyis nem volt külső memória, alából csak a beépítettből lehetett gazdálkodni. Arra sem lehetett hagyatkozni, hogy majd a könyvtárból kikölcsönzőm, ha kell, hiszen ilyenek sem voltak, se közkönyvtárak, se internet. Ahol pedig léteztek könyvtárak, azok sem voltak nyilvánosak, mint például az iskolai könyvtárak, vagy nem folytattak kölcsönzői gyakorlatot. A könyv drágasága, a pénzsűke, a kulturális fogyasztás eltérő szerkezete miatt hosszú ideig a kéziratos archiválás célját szolgáló másolókönyv, amelybe belekörtölte, idő végül is akadt, a tulajdonos számára fontos dolgokat az ember, ez jelentette a memória tárterületének kiterjesztését. Addig a kéziratok hosszú időre készültek mint íráshordozók, nem pedig a nyomtatás előkészítését szolgálták, vagyis merő adathordozó, kvázi pendrive-funkciót láttak el. Amikor a papír olcsóvá válik, a nyomtatás költségei csökkennek, a nyomtatott áruk piaca differenciálódik és a reklám igényt támaszt a termékekre, a papíralapú szöveghordozók köztes, átmeneti funkciót vesznek magukra. Csokonainál ez az átmenet kitapintható. A valóság és a világ dinamikájában pedig az információhordozó kézirat sajátos átmenetet jelent. A nyomtatás válik az archiválás és a memória kiterjesztésének eszközüvé. A kézirat merő átmenet. A kézirat lényege változik meg. A papír egyre jobban hasonlít a testhez, amely az átmenet és a hordozás metaforájává válik, ezzel pedig a kézirat maga a test nyomává válik, a kéz érintését magán hordozó papír átlényegül az eltűnő testre figyelmeztető hordozóvá.

1805. január 28-án, hétfőn Debrecenben valamikor az esti órákban megszűnt lélegezni egy akkor 32. évében járó férfi a Darabos utca 993. számú házában. És ettől a pillanattól fogva többé már nem az ő *valósága* mozgatta a róla szóló elbeszéléseket, hiszen a beszéd, amelynek megformált használatához kivételes képessége tette ismertté nevét, többé már nem volt a birtokában. A beszéd- és az írás-, vagyis a nyelvképességet veszítette el. Egy faktum volt még két napig a test maga, amely maga is jelekkel volt elborítva. Ezeket a jeleket olvasták a körülötte állók,

és értelmezték mint diagnózist. Gaál László szemtanúként írja: „Mihály, a halálra vált, mikor szája és nyelve már koromfeketére üszögült, és az orvos is érzését már el nem titkolhatja, jóbaráti és a kollégiumi ifjak ötlet utoljára látni betegágyához számosan jönének...” Este kilenc órakor beszélt utoljára, három órával később megszűnt lélegezni. A helyzet bizonyára annyira egyértelmű volt, hogy jó barátja, aki egyben a hivatalos városi orvos volt, Szentgyörgyi József nem érezte szükségét a II. József által törvényileg előírt boncolásnak. Másnap kora délután megesett a végtisztesség, szinte érthetetlen gyorsasággal, hisz a téli idő nem indokolhatta a sietséget. Csokonai halálát ekkor már hetek óta várták, tehát volt idő felkészülni rá. A koporsót ilyen esetekben már rég megrendelték, az oldalszobában a falnak döntve várakozott. A búcsúbeszéd és a búcsúvers is készen állhatott.

A test *romló sátorát* másnap elásták, hisz az lélek nélkül értéktelen. Ekkor azonban megmarad Csokonai valóságának másik alapvető jele, a papírjai, levelei, írásai. Szerteszörva és összevisszaságban maradtak ezek a papírok, amelyekben az anya és barátai igyekeztek rendet tenni. A papírok közötti rendteremtés Csokonai szerzői létének megteremtésére irányult, a szöveg ugyanis fontosabb, mint a valóság. Ennek a tudásnak a jegyében látott munkához Csokonai anyja, hogy megtisztítsa fia emlékét azoktól a pletykáktól, gyanúsításoktól, amelyek életében kísérték alakját. Az emberek emlékezete csak addig tart, amíg azok élnek. A test halálával az emlékezet is eltűnik. Az emlékek pedig meg is változtathatók, ahhoz nem is kell meghalni az embernek. Régi felismerés, hogy inkább hisznek az emberek a betűnek, a mások által leírt szavaknak, mint saját szemüknek vagy saját emlékeiknek. Az anya és Csokonai élő barátai tehát egy apológiát, egy olyan életrajzot akartak a rágalmazókkal szemben megalkotni, amely megvédi a test egykori valóságát. A testtől elvált és a világban továbbra is itt létező Árnyék tisztességének védelmében akartak az íráshoz folyamodni. Az Árnyékot akarták megtisztítani, amely itt marad és visszavetül a már eltűnt testre, az egykor volt emberre: Csokonaira, akit már csak az itt maradt írásai, a kéziratok jelentettek. A kritikai szövegolvasás tehát ekkor vette kezdetét, 1805. január 29-én, amikor Diószegi Sámuel olvasni kezdte a halotti tanítás keretében az előtte koporsóban fekvő test egykori jelentettjét. A szöveg megtisztítása a test emlékéttől ekkor vette kezdetét. Csokonai anyja és barátai Csokonai *Árnyékát* akarták tisztelni, Kazinczy Csokonai *hamvainak* akart emléket állítani. A két tábor közötti vita, amely Árkádia-per néven tett szert némi ismertségre, ebből a kulturális távolságból kerekedett, vagyis a kritikai szövegkezelés eltérő felfogásából. A kritikai kiadás szakmája, a textológia azóta sem tudott ezen a dilemmán továbblépni.

Ha a konkrét esetből indulunk ki, a kritikai szövegolvasás feladata a szöveg megtisztítása a testtől. És mindattól, amit a test jelent. Ha úgy tetszik, a testiességtől, az anyagszerűségtől általában. A Csokonai-textológia első munkása Diószegi Sámuel volt, a Csokonait búcsúztató protestáns prédikátor, aki ezt a megtisztító munkát az általa felvett textussal halotti prédikáció-

jában már lerakta az alapokat: „Tudomány és bölcsesség nincsen a koporsóban, ahová menendő vagy.” (Préd. 9,12.) Ezt a textust kapcsolta össze az előtte kiterített, koporsóba helyezett halott testtel, amelyről maga is tudta, hogy kiszáradt a halál előtt, nyelve „koromfeketére üszögült”, de beszélni még mindig tudott. Diószegi tiszteletes feltartott tanítói ujjá ugyan a *túlra*, az *áttra*, a *transzra* mutat, de a gyülekezet mégis a mutató ujját látja csak. A lelki tanítást adó prédikátor választott textusa tudva vagy tudta nélkül mégis a koporsóra mutat, és azt tudakolja, hogy mi van benne. Mi maradt itt köztünk? Mit tettünk a koporsóba? Másként szólva azt tudakolja, hogy hol van a kézirat? Ahogy a kritikai kiadás is mindig az ittről és a mostról akar tudni, mint ami sem itt, sem most nincs. Vagyis hol van a szöveg? És hol van a kézirat? Az igazi, az autentikus, a szerzői szándék szerinti? Vagyis ahová a testet elhagyó lélek a halál után távozik, ott sem tudomány, sem bölcsesség hívsága nem segít. A nagy tudós is ítélet alá kerül, evilági híre nem jelent semmiféle előnyt. Ahogy a bölcs bölcsessége is semmi az ítélőbíró előtt. A textológia ítélőszéke előtt. A búcsúztató szövege nem maradt fenn, így nem tudhatjuk, hogy Diószegi vajon az embereket egyenlősítő halál középkori gondolata jegyében értelmezte Csokonai életét vagy inkább dicsérte a neves literátort, és a halotti tanításban megerősítette a lélek halhatatlanságába és a feltámadás reménységébe vetett közös hitet, hogy a gyászoló gyülekezetnek egyszerre adjon tanítást és vigaszt. A bonyolult és kételyekkel teli kritikai kérdésekben aligha mélyült el Diószegi, amely a tehetség és a szorgalmas munka evilági érdemeit, a tudást és a bölcsességet érinti az üdvösség felől értékelve. Ugyanis minden evilági birtoklás, legyen az hatalom, pénz vagy tudás, a lélek túlvilági útján nem jelent semmiféle előnyt. Csokonai *Árnyéka*, ahogy ezt a szót ekkoriban terminus technikusként az elhalt ember földi emlékezetére vonatkoztatva használták és értették, arra, ami itt marad ebben a világban. A megboldogult *árnyéka* az a nyom, amelyet a világban maga után hagy. Ez az *Árnyék* nem valóságosan létező, fizikailag megragadhatatlan úgy, mint a test vagy a kézirat, de a létezők rendjében foglal helyet. A hiú világ és az isteni törvényeknek alárendelt túlvilág között keletkezett seb, amelyet a görögök, a filológia, a kritikai kiadás léha feltalálói felszakítottak.

Induljunk ki abból, hogy a kritikai kiadás legzavaróbb tényezői a kéziratok. Ahol nincs kézirat, ott nincs probléma. A problémákat a kéziratok generálják. Egész pontosan a kéziratoknak túlzott jelentőséget tulajdonító textológusok. Ha nem csinálnának a bolhából elefántot, pofon egyszerű volna ez az egész szakma. Az a baj, hogy túlbonyolítják a dolgokat. Meg hogy egyáltalán nem dobják ki időben a kéziratokat. És megint juszanak eszünkbe a görögök, minden bajnak okozói! Az íróknak a textológusok és általában az utókor iránti figyelmességéből előzékenyen ki kellett volna dobnia mindent, ami megjelent nyomtatásban. Legalább azokat a kéziratokat felesleges volt meghagyni, amelyeket szerzőjük életében kinyomtattak. Hatalmas összeget emészt fel egy-egy nemzetgazdaság bevételéből annak költsége, hogy ezeket a kéziratokat tárolni, őrizni, restaurálni, penész és

atka ellen kezelni, újabban meg az archiválás mániáiból kifolyóan digitalizálni kell. Mert a kulturális tehetetlenség miatt a régi korok emlékeit az emberiség nem meri bátran és derűsen, egy az egyben, mint negyvenegyben, kidobni. Egy kulturális forradalom, valami olyasmi, amit legutóbb a kommunista Kínában tettek, hogy elégetni, kidobni, megsemmisíteni; na, az kéne. A nagy kultúrák, a bátor birodalmak, a lánglelkű uralkodók képesek voltak erre: az egyiptomiak még a kőből is kivésték a jeleket. Az Alexandriai Könyvtár, amelyben az ókori világ kincsei zsúfolódtak össze és már kezelhetetlen káoszt képeztek, vidáman hamuvá égették. Az egyház az eretnekek tanait és tévelygéseit szívfájdalom nélkül tette soha meg nem történtté. Valami efféle iniciatívára lenne szükség a textológia, a kritikai kiadás számára is. Az emberiség ugyanis sajnálatosan gyűjtögető, tárgyfetisista faj, aki minden lomot megőriz. Pedig a textológusok tudják, hogy ennek semmi, de semmi értelme az ég egy adta világon. Minél több kézirat, minél több változat, másolat, átirat létezik, a helyzet annál reménytelenebb. A kritikai kiadás készítőjének érdeke, hogy a kéziratokat ritkítsa. Ennek a szelekció az egyik módja, ha nem is a leghatékonyabb. A kéziratok közötti genetikai viszonyrendszer leírása, felismerése, a sztemmák, a rokonsági ágrajz ritkítja a sokféleséget, hiszen kiderül, hogy melyek a főváltozatok és az alváltozatok, illetve az al-alváltozatok stb. A kéziratok ritkításának avantgárdan radikális módjai is vannak. Kazinczy volt az első modern értelemben vett magyar textológus. Radikális textológus volt, a filológusok példaképe, hiszen maga a kéziratok ritkításának radikálisaként nagy kéziratégető hírében áll még ma is; sajnos teljesen alaptanul. Erre elegendő bizonyítékot szolgáltatnak saját megőrzött himi-humi papírjai, a mindmáig kiadatlan *Pandekták* vaskos kötetei, az összességében több tízezer oldalas hagyatékról nem is beszélve. A piomán textológus hírért Kazinczy maga terjesztette. Ám nagyon hamar átláthatunk a szitán, hogy ez is a szerzői imázs része, a folyton elégedetlen, mániákusan csiszoló, reszelő, átiró, javító, másoló, sokszorosító „művészé”, a minőség és a szakmai tudás könyörtelen érvényesítőjének képe, amelyet épp maga Kazinczy alapozott meg. A szöveg radikális meghúzósa, illetve a kéziratpusztítás nevezetes verse a *Himfy* című epigramma a *Tövisek és virágok* (1811) kötetből:

Dayka: Tűzbe felét! *Himfy:* Vetem.

Dayka: Újra felét! *Himfy:* Ím!

Dayka: Harmadikat még!

Himfy: Lángol az is!

Dayka: Jer most; vár az olympusi kar.

A vers két szereplője Dayka Gábor és a Himfy név mögött köztudottan rejtőző Kisfaludy Sándor, a *Himfy szerelmei* szerzője áll. A beszélgetés a szövegről szól, noha a cím homonimaként funkcionál, hol a szerzőt, a misztifikált nevet jelöli, hol *A kesergő szerelem* és *A boldog szerelem* című kettős művet. A párbeszéd tehát a textusról, a kézitról, az Olümpuszra való belépésre méltó textualizált testről szól, hiszen a dialógus a halottak beszélgetése

nevű műfajjal rokon. Az ekkor már halott Dayka és a még élő Kisfaludy már az örökkévalóságban beszél egymással. Ez csak a kontextusból derül ki, hogy a szövegről beszélnek, amely a dicsőség, a szerzői öröklét alapját képezheti. Könnyen kiszámolható, hogy Dayka utasításait szolgálóan végrehajtó Himfy piomán ténykedése nyomán a szövegnek csupán egy nyolcada marad. A pusztítás, az égetés, a szerző purgálása ugyan fájdalommal és szenvedéssel jár, de eredménye az üdvösség, a szerző üdvözülése. A korán elhalt Dayka kéziratait Kazinczy szerezte meg és nagyon alapos textológusi munkát végzett, de semmit sem semmisített meg. Belenyúlásai Dayka szövegébe nagyon óvatosak és körültekintőek voltak, és ezeket korrekten jelezte is Kazinczy az 1813-as Dayka-kiadása jegyzeteiben. A kézirat az alapja a szerző létének és az írás fetisizálásának.

A textológus persze, könnyen belátható, hogy érdekelt a kéziratok létében, hiszen ez az ő léte is ezeztől függ. Ha nincs kézirat, nincs textológus, tiszta ügy. A kéziratok léte azonban folyamatosan változik, a digitalizáció következtében mostanság radikálisan fel lett forgatva. A lényeg azonban mégsem változik, a szöveg, a szövegfogalom mélyén rejtőző kézirat iránti nosztalgia. A kézirat lassan megvonja magát tőlünk, elrejtí orcáját, de mi szolgálai vagyunk, sóvárgással vesszük körül. És rettegjük azt a kort, amikor a kézirat fogalma is veszélybe kerül majd. A digitális kéziratok régészete is eljön majd egyszer, amikor a mai civilizáció szemétdombjait vizsgálják majd át, a mainál sokkal finomabb műszerekkel, és a szemétdombra került hordozók, CD-k, DVD-k, pendrive-ok, winchesterek etc. előbányászása után visszahozzák a maradék mágneses információkat, összesöpörgetik a még fellelhető biteket. Egy eltűnt kor jeleit, amely kornak se a világát, se a valóságát nem tudják majd megérteni.

A Csokonai-textológiának volt egy kegyelmi pillanata, amely azonban súlyosan és immár jóvátehetetlenül kihasználatlan maradt. A Csokonai-textológia kálváriája 1952-ben indult, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Első Osztályának berkeiben megszületett a gondolat, hogy az arra érdemes klasszikusaink életműve végre megtisztítva, a kéziratok szennyeiből kipucolva kerülhessen a kézirtárak és a levéltárak sötét mélyéről a kultúrára szomjas, szövegekre éhes közönség elé. A helyi érdekű Csokonai-kutatást Debrecenbe telepítették, és Juhász Géza, az egyetem professzora vette keze ügyébe a dolgot. Az akadémiai kéziratok kötetei hozzá lettek telepítve. A neves professzor pihenni kívánt megfáradva a nehéz munkában, és az egyetem üdülőjébe kért beutalót, Síkfőkútra, mely helység Eger mellett található. Juhász professzor a buszközlekedést vette igénybe, ami miatt Gyöngyösön kellett átszállnia. A szórakozott professzor Gyöngyösön elvesztette azt a bőröndöt, amelyben a Csokonai-kéziratok voltak. Az ötvenes évek hangulata némiképp más volt, mint a mai, ahol már mindent el lehet lopni aggály és gondolkodás nélkül. Mindenesetre néhány napig fennállt annak az utólag és lehetőségként is boldogító veszélye, hogy a kutatás megszabadul a sok fejtörést, mikrofilológiai aprómunkát igénylő pepecseléstől. De sajna nem így történt. A becsületes megtaláló szakszói

cigányok, meglátva a lapokon a magas akadémia pecsétjét, állampolgári kötelességből és nem kevésbé a tudományos kutatás érdekében, beszolgáltatták azokat az államrendőrségnek...

Csokonai alakja, valóságos személye, karaktere jó és rossz oldalai elhomályosulnak az időben, mert a köztudatban megformált kép elfedi, kitakarja és láthatatlanná teszi az egykor élt embert magát. De vajon a kézirat és szöveggkritikus munkája valóban két egymásra utalt dolog? Talán ez is egy mítosz, amely fogva tart bennünket. A kézirat haszna ugyanaz, mint a kára is. Mert azt a csalóka reményt kelti, mintha a szerző nyomát, tovasuhanó árnyékát lehetne benne megpillantani. Akkor szólnék én a pillanathoz: oly szép vagy, ó maradj, ne menj tovább... De ez már egy másik kézirat.

Gaborják
Ádám

Hungarikum-e vagy?

(Borbély
Szilárd:
Hungarikum-e
a líra?
Esszék,
kritikák.
Parnasszus
Könyvek,
2012)

„Megkülönböztetésre, kiemelésre méltó érték, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével, minőségével a magyarság csúcsteljesítménye, amelyet külföldön és belföldön egyaránt a magyarság eredményeként, kiemelt értékékként tartanak számon, védett természeti érték, kiváló nemzeti termék, amit a Hungáriumi Bizottság hungarikummá minősít, és ami a törvény erejénél fogva hungarikum.”

(A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. Törvény)

Borbély Szilárd könyve fontos könyv. Igaz, csak lehetett volna, ha nem marad szinte teljesen visszhangtalan a fogadtatása a tavalyi évben. Ez a tény különösen meglepő egy ilyen provokatív címmel rendelkező kötet esetében, amelyről azt gondolná az ember, hogy aktualitása miatt nagyobb port kavart. Reméljük, ami késik, nem múlik.

A *Hungarikum-e a líra?* szövegei azt vizsgálják, hogy mennyiben tartható a líra kanonikus helye a magyar irodalomban, a

líra mint magyar kulturális *unicum* hipotézise, s ez milyen összefüggéseket mutat az intézményrendszer és kánon változásaival, valamint az irodalom jelenlegi társadalmi helyzetével. Mindezt 45 kritika és esszé segítségével teszi meg, melyek nagyrészt mind a 2000-es években jelentek meg különböző prominens lapokban, kötetekben. Borbély Szilárd kritikai tevékenysége azért is fontos, mert meglehetősen széles horizontot fog át: írásai a modern/késő modern, valamint kortárs lírában egyaránt kalandoznak, külön öröm, hogy nagy hangsúlyt fektet a kortárs fiatal szerzők megismerésére és bemutatására.

A címet magyarázandó: a hungarikum egyszerre különlegesség és nemzeti sajátosság, ami őshonos, magyaros, avagy a Magyar, mint a fűszerpaprika, a puli, a csikós, a tokaji bor és a pálinka, Kodály és Erkel, vagy egyesek szerint a turul, a foci, vagy éppenséggel a bajusz, ahogy azt a netes közösség humorosan felfedezte magának („Magyar nőtre magyar mémöt” — hungaromem.hu). Felesleges is sorolni, hiszen mindenki tud mondani egyet. Ez viszont kérdések sorát indíthatja el. Mennyiben tekinthetjük a lírát (vagy egyáltalán az irodalmat, művészeteket) esszenciálisan a nemzeti ideológia letéteményesének? Beszélhetünk-e egyáltalán a nyelvi közösségen túl arról a jelzős szerkezetéről, amit *magyar lírá*nak hívunk? Vagy eleve elvetett minden olyan törekvés, amelyik megpróbálja ebben elhelyezni az irodalmat (vagy bármi mást)? Az irodalom része-e még a nemzetről való gondolkodásnak, s valóban ez az a műnem, ami az olvasók vagy éppenséggel a világirodalom számára reprezentánsan jeleníti meg a magyar irodalmat?

Ezek a felvetések látható mód nagyon aktuálisak, éppen ezért a jelenlegi politikai és kulturális kontextusban nem tudjuk nem ironikusan olvasni a kötet címét. (Nem vagyok meggyőződve arról, hogy az Escher Károly által készített *A vak muzsikus* című képet is ilyen szándékkal tették volna a borítóra, de a cím provokációja kihat erre is.) Hiszen bár a címmé emelkedett tétel még 2003-as (a probléma nem), a könyv a hungarikumról szóló törvény hatályba lépésével szinte egy időben jelent meg. És éppen abban az időszakban, amikor nagy divatja van a minden reflexiótól mentes, politikai szintre emelt, közhelyes és üres nemzeti sallangoknak, a nemzetinek kikiáltott művészeti és kegytárgyak giccsáradatának, a dáridónak stb., röviden a butiknacionalizmusnak. De mi köze ennek a lírához?

Ennek a megválaszolásához nyújt fogódzót a könyvnek két alappillért jelentő első (*Hét elfogult fejezet a magyar líráról*) és utolsó fejezete (*Hét elfogult kommentár a magyar líráról*), melyek keretbe foglalják a többi írást. Ezek a szövegek tekinthetők a kötet diszkurzív, elméleti bázisának, melyek a szerkesztés alapeleit is kijelölték, ezért itt most részletesebben is tárgyalom.

Az első, 2003-ban keletkezett esszé az anomáliákkal nyitja a gondolatmenetet. Érdekes módon Kertész Nobel-díja az antré, amire olyan szimbolikus és „mediális” eseményként tekint, mely a nyomában támadt zavartság, értetlenség és indulatos viták miatt alapjaiban meg kellett volna, hogy változtassa az irodalomról való gondolkodásunkat is, ám ez valahogy elmaradt. A másik az